

Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımız çoxluq təşkil edirdilər

sıxışdırıb çıxarmağa başlamışdılar. Biz müsəlman əhalisini düşdükleri çətin vəziyyətə barişdırmağa və onları inandırmağa çalışmalıyıq ki, bu çətinliklər uzun sürməyəcək və ermənilər müvəqqəti olaraq onlara yaşamağa icazə verilən yerlərdə davamlı olaraq qalmayacaqlar”.

Rusiya imperatorluğunun idarəçiləri Cənubi Qafqazda icra etdikləri müstəmləkə siyasətində ermənilərə çox güvənirdilər. Eyni inam Türkiyədə yaşayan ermənilərə Qərb dövlətləri tərəfindən aşılanırdı. Osmanlı dövlətinin parçalanmasında və zəiflədilməsində ermənilər ən cəlbədiciləri ünsür sayılırdılar. 1828 və 1920-ci illər arasında Şimali Azərbaycana 560 min erməninin köçürülməsi həyata keçirildi. Beləcə Qafqazın ruslar tərəfindən işğalı nəticəsində Azərbaycan torpaqlarında - Araz çayının şimalında erməni əhalisi sürətlə artmağa başladı.

Qatı erməni irqçisi Z.Balayan bu məsələ ilə bağlı özü etiraf etmişdir: “Onun (Yerevanın) əhalisi başqa yerlərdən gəlmələrdir. Əslində gerçək yerevanlı yoxdur”. Erməni akademik A. İ. İonisyanyazır ki, “İrəvan şəhərinin əhalisinin yalnız dördü biri ermənilər idilər, azərbaycanlılar burada mütləq üstünlük təşkil edirdilər”.

Rus çarı I Nikolayın 21 mart 1828-ci il tarixli fərmanına görə Azərbaycanın Naxçıvan və İrəvan xanlığı ləğv olunmuş, onların yerində rus hakimiyyəti tərəfindən idarə olunan “Erməni vilayəti” deyilən yeni inzibati qurum yaradılmışdır. 1849-cu ildə bu mahal-vilayətin adı dəyişdirilərək “Erivan quberniyası” adlandırılmışdır.

Ermənilər 1836-cı ildə rusların köməyi ilə Azərbaycanda o zaman fəaliyyət göstərən Alban Patriarx Kilsəsinin ləğv edilməsinə və mülklərinin erməni kilsəsinə verilməsinə nail olmuşdular. Çünki alban əhalisinin müqavimət edəcək bir qurumu və təsirli təşkilatı olmamışdır. Albanlara məxsus hər şeyin ermənilər tərəfindən mənimlənməsi və özünüküleşdirilməsi sonrakı tarixlərdə də davam etmişdir.

*Qafar MEHDİYEV,
XQ-nin Türkiyə üzrə müxbiri*

Ermənistan Respublikası müstəqilliyini 1918-ci ildə elan edəndə qədər bu ölkədə əhalinin əksər hissəsinin ermənilərdən ibarət olmadığı tarixi reallıqdır. Bu gün isə bura yalnız ermənilərin yaşadığı monoetnik bir dövlətə çevrilmişdir. Min illər boyu bu torpaqlarda yaşayan türk-müsəlman əhali zaman-zaman təzyiqlərə məruz qalaraq doğma vətənlərini tərk etmək məcburiyyətində qalmışdır.

Bütün bunlar niyə baş vermişdir? Niyə İrəvan xanlığına aid olan bu ərazilər tərk edilmişdir? Bu torpaqlara qayıtmaq üçün nə etməliyik?

Əvvəlcə hayların indi adına “Ermənistan” deyilən dövlətə köçürülmə və yerləşdirilmə dövrələrinə baxaq. 1590 və 1728-ci illərə aid Osmanlı qeydlərindən məlum olur ki, Revan əyalətində (Bu gün Ermənistan adlandırılan ölkə – Q.M) türk əhalisi çoxluq təşkil edibdir.

Rusiyanın hazırladığı kameral dəftərlərdən bəlli olur ki, indiki Ermənistan ərazisində Azərbaycan türkləri çoxluqda olublar. Bölgənin yer adlarına (toponim) baxıldıqda belə, məskunlaşma vahidlərinin çoxunun türkçə olduğu bəlli olur. Bu vəziyyət bütün Ermənistanda eynidir. Eyni durum İqdir (Türkiyə) və ətrafı (Sürməli qəzası) üçün də səciyyəvidir.

Osmanlılar, adətən hər hansı bir bölgəni fəth etdiklərində, o bölgədəki ərazi və vergi verəcək əhalini qeydə alırdılar. Revan və ətrafı da ələ keçirildikdə də dərhal ərazi və vergi verəcək əhali siyahıya alınmışdır. Yeri gəlmişkən, türklərin tərtib etdikləri vergialma qeydlərində yanlışlıqlar çox azdır. Çünki Osmanlı dövləti, müsəlman və qeyri-müsəlmanlardan fərqli vergilər alırdı, alınan vergilər eyni dinə mənsub olub-olmamaqla əlaqəli olduğundan, ermənilərin, təbii ki, islam inancında olmamasından, onlarda cizyə adı ilə bilinən vergi ayrıca alınırdı. Osmanlı tahrir (kameral) dəftərlərindəki qeydlərin gerçəyə çox yaxın olduğunu bir daha vurğulamaq istərdik.

Bölgədəki yer adlarının türk mənşəli olması həqiqətini erməni tarixçisi Zaven Gorgodyanın 1932-ci ildə İrəvanda erməni dilində nəşr edilən “1831-1931-ci illər arasında Sovet Ermənistanının əhalisi” adlı kitabında Ermənistanda qeydiyyatdan keçmiş 2310 yaşayış yerindən 2 mininin adının türk mənşəli olduğu yazılmışdır.

XIX əsrdən etibarən ruslar Qafqaza doğru işğal hərəkatına başlamışlar. 1826-cı ildə Şimali Azərbaycanda ortaya çıxan xırda bir qiyamı bəhanə edərək, ruslar İranla müharibəyə başlamışlar. İrəvan xanlığı da İrana coğrafi cəhətdən yaxın olması səbəbindən bu savaşda tərəf olmuşdur. Türkmənçay müqaviləsi ilə 1828-ci ildə İrəvan (Rəvan) xanlığı Rusiyaya keçmişdir. Buraya məqsədli şəkildə ermənilər köçürülməyə başlamışlar. Rusiya bu torpaqları əbədi rus əraziləri etmək üçün erməni amilindən istifadə etmək istəyirdi. Eyni dövrdə Qərb dövlətləri də Osmanlı imperatorluğunu zəif salmaq, onu parçalamaq məqsədi ilə məkrli planlar qururdular. Bu dövlətin içərisində yaşayan xristianlar, xüsusilə ermənilər hər zaman istifadə üçün əldə bir vasitə olmuşdur.

Rusiya da bu vasitədən kifayət qədər faydalanmışdır. Rusiya Cənubi Qafqazda işğal etdiyi torpaqları əbədi Rusiya ərazisinə çevirmək üçün bura ermənilərin kütləvi köçürülməsi siyasətini həyata keçirməyə başlamışdı. Rusiyadan malakanların, Osmanlı və İrandan isə ermənilərin Qafqaza köçürülməsində məqsəd burada xristian əhalinin sayının artmasına nail olmaq idi.

Rusiyanın himayəsi altında erməni dövlətinin yaradılması, həmçinin ermənilərin İran və Türkiyədən Rusiyanın işğal etdiyi torpaqlara köçürülməsi təsadüfi hadisə sayıla bilməz. Bu, erməni-rus münasibətlərinin nəticəsi idi ki, bu əlaqələrin əsasını rus və erməni tarixi ədəbiyyatında

təbliğ edildiyi kimi, yalnız ticarət əlaqələri təşkil edə bilməzdi. Bu niyyətin arxasında Şərqi müsəlman dövlətlərinə, xüsusilə Osmanlıya, XVIII əsrdən etibarən isə həm də Azərbaycana qarşı düşmənçilik gizləndir.

Ermənilərin, ümumiyyətlə, Cənubi Qafqaza köçürülüb gətirilməsi və əsasən türklərin məhsuldar torpaqlarında yerləşdirilməsi son iki əsr içində olmuşdur. Bu tarixlərə qədər adıçəkilən bölgələrdə erməni əhalisi sayı etibarilə çox az idi, onların sayı 10 faizi belə keçmirdi. Rus çarı I Pyotrun fərmanı ilə 1724-cü ilin noyabrından ermənilərin Azərbaycanın Xəzər dənizi sahillərinə, xüsusilə Dərbənd və Bakı, həmçinin Gilyan, Mazandaran və Goran ərazilərinə köçürülməsi təşkil olunmuşdu. Bu sənədə görə ermənilər Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazdan İran körfəzinə kimi geniş əraziləri ələ keçirmək planının həyata keçirilməsində “beşinci qüvvə” rolunu oynayacaqdılar. Bu planın bir hissəsi

kimi Rusiya generalları Azərbaycan əhalisini hansı yollarla olursa-olsun, yaşadığı yerlərdən tərk etdirmək əmrini almışdılar.

Lakin Rusiyanın sonrakı dövrdə Qafqazdakı hərbi uğursuzluqları onun ermənilərin planlı məskunlaşdırılması siyasətini bir müddət dondurdu. Amma Türkmənçay müqaviləsinin nəticəsi olaraq 90 min erməni Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşdırıldı.

1829-cu ilin Ədirnə sülhünün nəticələrinə görə isə, Osmanlı imperiyası ərazilərində yaşayan 40 min erməni də Azərbaycanda yerləşdirildi. Onlar Naxçıvan, İrəvan və Qarabağ xanlıqlarının torpaqlarında məskunlaşdırıldılar. Məşhur rus diplomati, Rusiyanın İrandakı səfiri Qriboyedov ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsində fəal iştirak etmişdir.

Qriboyedov yazırdı: “Erməni xalqı əsasən müsəlman torpaq sahiblərinin ərazilərində yerləşdirilirdilər...Onlar ya-vaş-yavaş müsəlman əhalisini ərazilərdən